

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα)

της 13ης Δεκεμβρίου 2018*

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – Δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ’ αποδοχών – Άρθρο 7, παράγραφος 1 – Κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους η οποία επιτρέπει να ορίζεται με συλλογική σύμβαση ότι, σε περίπτωση εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, οι περίοδοι μη παροχής εργασίας λαμβάνονται υπόψη για τον υπολογισμό των αποδοχών ετήσιας άδειας – Διαχρονικά αποτελέσματα των αποφάσεων περί ερμηνείας»

Στην υπόθεση C-385/17,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Arbeitsgericht Verden (δικαστήριο εργατικών διαφορών Verden, Γερμανία), με απόφαση της 19ης Ιουνίου 2017, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 26 Ιουνίου 2017, στο πλαίσιο της δίκης

Torsten Hein

κατά

Albert Holzkamm GmbH & Co. KG,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τέταρτο τμήμα),

συγκείμενο από τους T. von Danwitz, πρόεδρο του έβδομου τμήματος, προεδρεύοντα του τέταρτου τμήματος, K. Jürimäe, K. Λυκούργο (εισηγητή), E. Juhász και C. Vajda, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: M. Bobek

γραμματέας: R. Șereș, διοικητική υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ’ ακροατηρίου συζητήσεως της 14ης Ιουνίου 2018,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- ο T. Hein, εκπροσωπούμενος από την S. Eiding, Rechtsanwältin,
- η Albert Holzkamm GmbH & Co. KG, εκπροσωπούμενη από τις C. Brehm και I. Witten, Rechtsanwältinnen,
- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους T. Henze και J. Möller,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τη G. Palmieri, επικουρούμενη από τη L. Fiandaca, avvocato dello Stato,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους T. S. Bohr και M. van Beek,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2018,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 2003, L 299, σ. 9), καθώς και του άρθρου 31 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Torsten Hein και της Albert Holzkamm GmbH & Co. KG (στο εξής: Holzkamm) σχετικά με τον υπολογισμό των απολαβών αδειάς, ήτοι των απολαβών που ο πρώτος δικαιούται για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Το άρθρο 31 του Χάρτη, το οποίο επιγράφεται «Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας», προβλέπει τα εξής:

«1. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπειά του.

2. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης, καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών.»
- 4 Το άρθρο 1 της οδηγίας 2003/88, το οποίο επιγράφεται «Αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής», ορίζει τα εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

2. Εφαρμόζεται:

α) στις ελάχιστες περιόδους [...] ετήσιας άδειας [...]

[...].»
- 5 Το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας αυτής ορίζει ότι ως «χρόνος εργασίας» νοείται «κάθε περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές». Το άρθρο 2, σημείο 2, της εν λόγω οδηγίας ορίζει ότι ως «περίοδος ανάπαυσης» νοείται «κάθε περίοδος που δεν είναι χρόνος εργασίας».

- 6 Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, το οποίο επιγράφεται «Ετήσια άδεια», ορίζει τα εξής:
- «1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας.
2. Η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνον σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης.»

- 7 Το άρθρο 15 της εν λόγω οδηγίας έχει ως εξής:

«Η παρούσα οδηγία δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν ή να θεσπίζουν ευνοϊκότερες νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων ή να ευνοούν ή να επιτρέπουν την εφαρμογή ευνοϊκότερων συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών μεταξύ κοινωνικών εταίρων για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων.»

Το γερμανικό δίκαιο

Ο νόμος περί αδειών

- 8 Το άρθρο 3, παράγραφος 1, του Mindesturlaubsgesetz für Arbeitnehmer (Bundesurlaubsgesetz – BUrlG) (νόμου περί ελάχιστης κανονικής άδειας των εργαζομένων), της 8ης Ιανουαρίου 1963 (BGBl. I, 1963, σ. 2), όπως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο για τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης (στο εξής: νόμος περί αδειών), ορίζει τα εξής:

«Η άδεια ανέρχεται σε τουλάχιστον 24 εργάσιμες ημέρες ετησίως.»

- 9 Το άρθρο 11 του νόμου περί αδειών, το οποίο επιγράφεται «Νόμιμες αποδοχές ετήσιας άδειας», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Οι νόμιμες αποδοχές αδειάς υπολογίζονται με βάση τον μέσο όρο των αποδοχών του εργαζομένου κατά τις τελευταίες 13 εβδομάδες πριν από την έναρξη της αδειάς, εξαιρουμένων των πρόσθετων αμοιβών λόγω υπερωριών. [...] Μειώσεις αποδοχών κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς λόγω είτε εφαρμογής καθεστώτος εκ περιτροπής εργασίας ή διαθεσιμότητας είτε ανυπαίτιου κωλύματος του εργαζομένου δεν λαμβάνονται υπόψη κατά τον υπολογισμό της αμοιβής την οποία δικαιούται ο εργαζόμενος για τις ημέρες της μετ' αποδοχών αδειάς του. [...]»

- 10 Το άρθρο 13 του εν λόγω νόμου προβλέπει τα εξής:

«1. Με συλλογικές συμβάσεις εργασίας επιτρέπεται παρέκκλιση από τις ανωτέρω διατάξεις, εξαιρουμένων των άρθρων 1, 2 και 3, παράγραφος 1. [...]

2. Για τον κατασκευαστικό τομέα ή για άλλους τομείς της οικονομίας οι οποίοι, λόγω της συχνής αλλαγής τόπου διεξαγωγής των εργασιών της επιχειρήσεως, χαρακτηρίζονται από σχέσεις εργασίας με διάρκεια μικρότερη του έτους, επιτρέπεται να ορίζεται με συλλογική σύμβαση εργασίας παρέκκλιση από τις προηγούμενες διατάξεις, περιλαμβανομένων και εκείνων που απαριθμούνται στην πρώτη περίοδο της παραγράφου 1, εφόσον τούτο είναι αναγκαίο για τη εξασφάλιση συνεχούς ετήσιας αδειάς για όλους τους εργαζομένους. [...]

[...]»

Η συλλογική σύμβαση για τον κατασκευαστικό τομέα

- 11 Το άρθρο 8 της Bundesrahmentarifvertrag für das Baugewerbe (ομοσπονδιακής συλλογικής συμβάσεως-πλασιίου για τον κατασκευαστικό τομέα), της 4ης Ιουλίου 2002, όπως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο για τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης (στο εξής: συλλογική σύμβαση για τον κατασκευαστικό τομέα), ορίζει τα εξής:

«1. Δικαίωμα και διάρκεια της αδείας

1.1 Ο εργαζόμενος δικαιούται κάθε ημερολογιακό έτος (έτος αναφοράς) άδεια μετ' αποδοχών 30 εργασίμων ημερών.

[...]

1.3 Τα Σάββατα δεν θεωρούνται εργάσιμες ημέρες.

1.4 Η διάρκεια της αδείας καθορίζεται ανάλογα με τις συμπληρωθείσες ημέρες απασχολήσεως σε επιχειρήσεις του κατασκευαστικού κλάδου.

[...]

2. Υπολογισμός της διάρκειας της αδείας

[...]

2.2 Ο εργαζόμενος αποκτά δικαίωμα μίας ημέρας αδείας μετά από κάθε 12 ημέρες απασχολήσεως –εάν πρόκειται για άτομο με βαριά αναπηρία, μετά από κάθε 10,3 ημέρες απασχολήσεως.

2.3 Ως ημέρες απασχολήσεως νοούνται όλες οι ημερολογιακές ημέρες υπάρξεως ενεργού εργασιακής σχέσεως σε επιχειρήσεις του κατασκευαστικού τομέα κατά το έτος αναφοράς· εξαιρούνται ημέρες κατά τις οποίες ο εργαζόμενος απουσίασε αδικαιολόγητα από την εργασία και ημέρες αδείας άνευ αποδοχών όταν η διάρκεια της εν λόγω αδείας υπερβαίνει τις 14 ημέρες.

[...]

4. Απολαβές αδείας

4.1 Για την άδεια του σημείου 1, ο εργαζόμενος λαμβάνει απολαβές αδείας.

Οι απολαβές αδείας ανέρχονται στο 14,25 % του ακαθάριστου μισθού ή στο 16,63 % για τα άτομα με βαριά αναπηρία. Οι απολαβές αδείας περιλαμβάνουν τις νόμιμες αποδοχές αδείας ύψους 11,4 % επί του ακαθάριστου μισθού –13,3 % για άτομα με βαριά αναπηρία– και το συμπληρωματικό επίδομα αδείας. Το συμπληρωματικό επίδομα αδείας ανέρχεται στο 25 % των νόμιμων αποδοχών αδείας. Επιτρέπεται ο συμψηφισμός του με χορηγούμενο από την επιχείρηση επίδομα αδείας.

[...]

4.2 Ως “ακαθάριστος” μισθός νοείται

- a) ο ακαθάριστος μισθός του εργαζομένου που λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό του φόρου μισθωτών υπηρεσιών και αναγράφεται στη βεβαίωση παρακρατήσεως φόρου μισθωτών υπηρεσιών, περιλαμβανομένων των αμοιβών σε είδος που δεν φορολογούνται κατ' αποκοπή σύμφωνα με το άρθρο 40 του Einkommensteuergesetz [νόμου περί φόρου εισοδήματος],

[...]

Ο ακαθάριστος μισθός δεν περιλαμβάνει τον 13ο μισθό που προβλέπει η συλλογική σύμβαση εργασίας ή παροχές παρόμοιας φύσεως από την επιχείρηση (για παράδειγμα δώρο Χριστουγέννων, ετήσιο ειδικό επίδομα), αποζημιώσεις μη ληφθείσας αδειάς του σημείου 6 και αποζημιώσεις λόγω λήξεως της εργασιακής σχέσεως.

[...]

4.3 Οι απολαβές αδειάς σε περίπτωση τμηματικής χορηγήσεως αδειάς αντιστοιχούν στο γινόμενο του αριθμού των ημερών αδειάς που ζητήθηκαν επί το πηλίκο των αποδοχών αδειάς κατά το σημείο 4.1 διά του συνόλου των ημερών αδειάς κατά το σημείο 2.

[...]

4.5 Τα υπολειπόμενα δικαιώματα απολαβών αδειάς κατά το τέλος του έτους αναφοράς μεταφέρονται στο επόμενο ημερολογιακό έτος.

5. Ελάχιστες απολαβές αδειάς

5.1 Για κάθε ώρα απουσίας από την εργασία εξαιτίας ανυπαίτιας ανικανότητας προς εργασία λόγω ασθένειας, για την οποία δεν υφίσταται αξίωση καταβολής μισθού, οι υπολογιζόμενες σύμφωνα με το σημείο 4.1 απολαβές αδειάς προσαυξάνεται κατά 14,25 % του τελευταίου δηλωθέντος ακαθάριστου μισθού κατ' άρθρο 6, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, σημείο 1, της [Tarifvertrag über das Sozialkassenverfahren im Baugewerbe (συλλογικής συμβάσεως για τις διαδικασίες κοινωνικής ασφάλισης στον κατασκευαστικό τομέα)].

5.2 Για κάθε ώρα απουσίας από την εργασία κατά την περίοδο από 1η Δεκεμβρίου έως 31η Μαρτίου, για την οποία ο εργαζόμενος λαμβάνει εποχιακό επίδομα εκ περιτροπής εργασίας, η υπολογιζόμενη κατά το σημείο 4.1 αποζημίωση αδειάς προσαυξάνεται μετά το πέρας της ως άνω περιόδου κατά 14,25 % του τελευταίου δηλωθέντος ακαθάριστου μισθού κατ' άρθρο 6, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, σημείο 1, της συλλογικής συμβάσεως για τις διαδικασίες κοινωνικής ασφάλισης στον κατασκευαστικό τομέα. Δεν συνυπολογίζονται οι πρώτες 90 μη πραγματοποιηθείσες ώρες εργασίας με σύστημα επιδοτούμενης εποχιακής εκ περιτροπής εργασίας.

[...]»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 12 Ο T. Hein απασχολείται στη Holzkamm από το 1980 ως τεχνίτης ξυλοτύπων. Η μεταξύ τους σχέση εργασίας διέπεται από τους όρους της συλλογικής συμβάσεως για τον κατασκευαστικό τομέα Το 2015 ο T. Hein παρέσχε εργασία, λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, μόνον επί 26 εβδομάδες. Το 2015 και το 2016, έλαβε τις 30 ημέρες άδειας για τις οποίες είχε θεμελιώσει δικαίωμα το 2015.
- 13 Όπως προκύπτει από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, το άρθρο 11, παράγραφος 1, του νόμου περί αδειών προβλέπει ότι οι αποδοχές αδειάς υπολογίζονται βάσει των μέσων αποδοχών του εργαζομένου κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς, ήτοι τις 13 εβδομάδες που προηγούνται της ενάρξεως της αδειάς. Κατά τη διάταξη αυτή, μειώσεις αποδοχών κατά διάρκεια της περιόδου αναφοράς λόγω είτε εφαρμογής καθεστώτος εκ περιτροπής εργασίας ή διαθεσιμότητας είτε ανυπαίτιου κωλύματος του εργαζομένου δεν λαμβάνονται υπόψη κατά τον υπολογισμό της αμοιβής την οποία δικαιούται ο εργαζόμενος για τις ημέρες της μετ' αποδοχών αδειάς του.

- 14 Το άρθρο 13, παράγραφοι 1 και 2, του νόμου περί αδειών επιτρέπει να συμφωνείται με συλλογική σύμβαση παρέκκλιση από τις διατάξεις του νόμου αυτού. Οι κοινωνικοί εταίροι στον κατασκευαστικό τομέα έκαναν χρήση της δυνατότητας αυτής και περιέλαβαν στη συλλογική σύμβαση για τον κατασκευαστικό τομέα ειδικούς όρους οι οποίοι ρυθμίζουν, μεταξύ άλλων, τη θεμελίωση του δικαιώματος αδειάς και τις αποδοχές που καταβάλλονται κατά τη διάρκεια της αδειάς, οι οποίες αποκαλούνται «απολαβές αδειάς».
- 15 Οι απολαβές ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών υπολογίζονται βάσει του ακαθάριστου μισθού που καταβλήθηκε κατά την περίοδο αναφοράς, η οποία είναι ετήσια. Μολονότι σύμφωνα με το άρθρο 8, σημείο 4.1, της συλλογικής συμβάσεως για τον κατασκευαστικό τομέα, οι απολαβές για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών είναι κατά 25 % ανώτερες των «νόμιμων αποδοχών αδειάς» που προβλέπει το άρθρο 11, παράγραφος 1, του νόμου περί αδειών και ανέρχονται, για τους εργαζομένους χωρίς αναπηρία, στο 14,25 % του ετήσιου ακαθάριστου μισθού, ο υπολογισμός των απολαβών αδειάς βάσει του ακαθάριστου μισθού που καταβλήθηκε κατά την περίοδο αναφοράς συνεπάγεται, στην περίπτωση που ο μισθωτός έχει διανύσει περιόδους εκ περιτροπής εργασίας κατά τη διάρκεια της ως άνω περιόδου αναφοράς, μείωση των απολαβών αυτών, η οποία οφείλεται στη συνεκτίμηση των περιόδων εκ περιτροπής εργασίας για τον υπολογισμό τους.
- 16 Λαμβάνοντας υπόψη τις περιόδους εκ περιτροπής εργασίας του T. Hein για το 2015, η Holzkamm υπολόγισε το ποσό των αποδοχών ετήσιας αδειάς επί τη βάσει ακαθάριστου ωρομισθίου το οποίο υπολειπόταν του κανονικού ωρομισθίου. Ο T. Hein υποστηρίζει ότι η εφαρμογή συστήματος εκ περιτροπής εργασίας κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς δεν μπορεί να συνεπάγεται μείωση του ποσού των απολαβών ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών που δικαιούται και ζητεί να του καταβληθεί συνολικό ποσό 2 260,27 ευρώ.
- 17 Κατά το αιτούν δικαστήριο, η απάντηση του Δικαστηρίου στα προδικαστικά ερωτήματα είναι αναγκαία, διότι, αν το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στο εθνικό νομικό καθεστώς, βάσει του οποίου η μείωση των αποδοχών, λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς, λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό των απολαβών ετήσιας αδειάς, η Holzkamm θα έχει υπολογίσει τις οφειλόμενες στον T. Hein απολαβές αδειάς βάσει υπερβολικά χαμηλού ωρομισθίου. Το ως άνω δικαστήριο διευκρινίζει ότι η αξίωση που προβάλλει ο T. Hein αφορά τουλάχιστον εν μέρει τις αποδοχές ετήσιας αδειάς που οφείλονται για την ελάχιστη άδεια τεσσάρων εβδομάδων την οποία προβλέπει το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88.
- 18 Κατά το εν λόγω δικαστήριο, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι ο εργαζόμενος πρέπει να λαμβάνει τις τακτικές αποδοχές του κατά τη διάρκεια της ετήσιας αδειάς υπό την έννοια της οδηγίας 2003/88. Για τον καθορισμό των τακτικών αυτών αποδοχών πρέπει γίνεται χρήση μέσου όρου υπολογιζόμενου με βάση περίοδο αναφοράς που κρίνεται αντιπροσωπευτική και υπό το πρίσμα της αρχής ότι το δικαίωμα σε ετήσια άδεια και η αξίωση καταβολής αποδοχών κατά τη διάρκεια της αδειάς αυτής αποτελούν δύο όψεις ενός ενιαίου δικαιώματος.
- 19 Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι το Δικαστήριο δεν έχει ακόμη αποφανθεί επί του ζητήματος που τίθεται εν προκειμένω, ήτοι του κατά πόσο συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία επιτρέπει να ορίζεται με συλλογικές συμβάσεις ότι λαμβάνονται υπόψη οι ενδεχόμενες απώλειες αποδοχών κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς λόγω εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, με αποτέλεσμα την καταβολή μειωμένων απολαβών αδειάς.
- 20 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Arbeitsgericht Verden (δικαστήριο εργατικών διαφορών Verden, Γερμανία) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Πρέπει το άρθρο 31 του [Χάρτη] και το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας [2003/88] να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αντιβαίνει σε αυτά εθνική νομοθετική ρύθμιση βάσει της οποίας μπορεί να ορισθεί με συλλογική σύμβαση εργασίας ότι οι μειώσεις των αποδοχών οι οποίες

επέρχονται κατά την περίοδο αναφοράς λόγω εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας επηρεάζουν τον υπολογισμό των αποδοχών αδειάς, με συνέπεια ο εργαζόμενος να λαμβάνει για τη διάρκεια της ετήσιας ελάχιστης αδειάς των τεσσάρων εβδομάδων μικρότερες αποδοχές αδειάς –ή μετά τη λήξη της εργασιακής σχέσεως μικρότερη αποζημίωση μη ληφθείσας αδειάς– από ό,τι θα ελάμβανε εάν ο υπολογισμός των αποδοχών αδειάς βασιζόταν στις μέσες αποδοχές τις οποίες θα ελάμβανε ο εργαζόμενος για την περίοδο αναφοράς χωρίς τις εν λόγω μειώσεις των αποδοχών; Εάν ναι, σε ποιο ποσοστό, υπολογιζόμενο βάσει των μέσων αποδοχών του εργαζομένου άνευ μειώσεων, θα μπορούσε να ανέρχεται κατ' ανώτατο όριο η επιτρεπόμενη από τις εθνικές νομοθετικές ρυθμίσεις μείωση των αποδοχών αδειάς βάσει συλλογικής συμβάσεως εργασίας, λόγω εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας κατά την περίοδο αναφοράς, προκειμένου να μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτή η εθνική ρύθμιση ερμηνεύεται κατά τρόπο σύμφωνο προς το δίκαιο της Ένωσης;

- 2) Επιβάλλουν η γενική αρχή της ασφάλειας δικαίου και η απαγόρευση της αναδρομικότητας που ισχύουν στο δίκαιο της Ένωσης να περιοριστεί έναντι όλων των εμπλεκόμενων η δυνατότητα επικλήσεως της ερμηνείας που θα δώσει το Δικαστήριο με την προδικαστική απόφασή του, στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως, στις διατάξεις του άρθρου 31 του [Χάρτη] και του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας [2003/88], ως προς τα διαχρονικά αποτελέσματά της, καθώς η νομολογία του ανώτατου εθνικού δικαστηρίου έχει αποφανθεί κατά το παρελθόν ότι οι συναφείς κανόνες της εθνικής νομοθεσίας και των εθνικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας δεν επιδέχονται ερμηνεία σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης; Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως του Δικαστηρίου στο ανωτέρω ερώτημα: Συνάδει προς το δίκαιο της Ένωσης η προστασία από τα εθνικά δικαστήρια, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των εργοδοτών στην πάγια νομολογία του ανώτατου εθνικού δικαστηρίου, ή απόκειται η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης αποκλειστικά στο Δικαστήριο;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 21 Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία επιτρέπει να ορίζεται με συλλογική σύμβαση ότι για τον υπολογισμό των απολαβών αδειάς λαμβάνεται υπόψη η μείωση των αποδοχών του μισθωτού που οφείλεται στην ύπαρξη, εντός της περιόδου αναφοράς, ημερών κατά τις οποίες, λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, δεν παρασχέθηκε εργασία, όπερ συνεπάγεται ότι ο μισθωτός εισπράττει για το χρονικό διάστημα της ελάχιστης ετήσιας άδειας που δικαιούται δυνάμει του ως άνω άρθρου 7, παράγραφος 1, απολαβές αδειάς κατώτερες από εκείνες που θα είχε λάβει αν αυτές είχαν υπολογιστεί βάσει του μέσου όρου των αποδοχών του κατά την περίοδο αναφοράς, χωρίς να ληφθεί υπόψη η εν λόγω μείωση των αποδοχών. Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, στο πλαίσιο της σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου στην οποία ενδεχομένως θα πρέπει να προβεί, σχετικά με το επίπεδο στο οποίο μπορούν να μειωθούν οι απολαβές ετήσιας άδειας χωρίς να συντρέχει παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.
- 22 Προκαταρκτικώς, πρέπει να υπομνησθεί, αφενός, ότι, όπως προκύπτει από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, διάταξη από την οποία η οδηγία δεν επιτρέπει παρέκκλιση, κάθε εργαζόμενος δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, το δε δικαίωμα αυτό, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, πρέπει να θεωρείται ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης (βλ. απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 25 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 23 Το δικαίωμα αυτό που απονέμεται σε κάθε εργαζόμενο κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, στον οποίο το άρθρο 6, παράγραφος 1, ΣΕΕ προσδίδει την ίδια νομική ισχύ με εκείνη των Συνθηκών (αποφάσεις της 8ης Νοεμβρίου 2012, Heimann και Toltschin, C-229/11 και C-230/11, EU:C:2012:693, σκέψη 22, της 29ης Νοεμβρίου 2017, King, C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 33, και της 4ης Οκτωβρίου 2018, Dicu, C-12/17, EU:C:2018:799, σκέψη 25).
- 24 Αφετέρου, κατά την οδηγία 2003/88 το δικαίωμα ετήσιας άδειας και η καταβολή των αποδοχών που αντιστοιχούν σε αυτήν αποτελούν τις δύο όψεις ενός ενιαίου δικαιώματος (αποφάσεις της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ., C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 60, και της 15ης Σεπτεμβρίου 2011, Williams κ.λπ., C-155/10, EU:C:2011:588, σκέψη 26).
- 25 Επομένως, προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, πρέπει να εξεταστούν, πρώτον, η διάρκεια της ελάχιστης ετήσιας άδειας την οποία, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, κατοχυρώνει το δίκαιο της Ένωσης και, δεύτερον, οι αποδοχές που δικαιούται να λάβει ο εργαζόμενος κατά τη διάρκεια της άδειας αυτής.
- 26 Όσον αφορά, πρώτον, την ελάχιστη διάρκεια της ετήσιας άδειας, υπενθυμίζεται ότι ο σκοπός του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνει υπέρ κάθε εργαζομένου το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας, αφενός, να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της συμβάσεως εργασίας και, αφετέρου, να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ., C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 25, και της 4ης Οκτωβρίου 2018, Dicu, C-12/17, EU:C:2018:799, σκέψη 27).
- 27 Ο σκοπός αυτός, που διακρίνει το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών από άλλους τύπους άδειας που υπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, στηρίζεται στην παραδοχή ότι ο εργαζόμενος εργάστηκε πράγματι κατά την περίοδο αναφοράς. Πράγματι, ο σκοπός που συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας να αναπαυθεί προϋποθέτει ότι ο εργαζόμενος αυτός άσκησε δραστηριότητα που δικαιολογεί, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία της ασφάλειας και της υγείας του κατά την οδηγία 2003/88, τη χορήγηση σε αυτόν περιόδου αναπαύσεως, αναψυχής και ψυχαγωγίας. Κατά συνέπεια, η διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει κατ' αρχήν να υπολογίζεται σε συνάρτηση προς την πράγματι παρασχεθείσα από αυτόν εργασία δυνάμει της συμβάσεως εργασίας (απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 2018, Dicu, C-12/17, EU:C:2018:799, σκέψη 28).
- 28 Εν προκειμένω, από τα στοιχεία της δικογραφίας ενώπιον του Δικαστηρίου και από τις παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ενώπιον του Δικαστηρίου προκύπτει ότι σε περίπτωση όπως αυτή του T. Hein στην υπόθεση της κύριας δίκης η σχέση εργασίας που συνδέει τον εργοδότη με τον εργαζόμενο εξακολουθεί να υφίσταται κατά τις περιόδους της εκ περιτροπής εργασίας κατά τις οποίες ο εργαζόμενος δεν παρέχει την εργασία του στον εργοδότη.
- 29 Από την νομολογία που παρατέθηκε στη σκέψη 27 της παρούσας αποφάσεως, προκύπτει ότι οι εργαζόμενοι που ευρίσκονται στην κατάσταση αυτή αποκτούν δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, μόνο για τα χρονικά διαστήματα κατά τη διάρκεια των οποίων παρείχαν πράγματι εργασία, ενώ δεν αποκτάται κανένα δικαίωμα άδειας, δυνάμει της διατάξεως αυτής για τα χρονικά διαστήματα της εκ περιτροπής εργασίας κατά τα οποία δεν παρέχεται εργασία. Συνεπώς, εν προκειμένω, δεδομένου ότι το 2015 ο T. Hein δεν παρέσχε εργασία επί 26 εβδομάδες, κατά τα φαινόμενα δύο μόνο εβδομάδες άδειας διέπονται, κατ' αρχήν, από το ως άνω άρθρο 7, παράγραφος 1, άδεια της οποίας η ακριβής διάρκεια πρέπει να καθορισθεί, όμως, από το αιτούν δικαστήριο.

- 30 Ωστόσο, από το γράμμα του άρθρου 1, παράγραφος 1 και παράγραφος 2, στοιχείο α', του άρθρου 7, παράγραφος 1, και του άρθρου 15 της οδηγίας 2003/88 προκύπτει σαφώς ότι η οδηγία αυτή σκοπεύει αποκλειστικώς στον καθορισμό των στοιχειωδών προδιαγραφών ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας, χωρίς να θίγει τη δυνατότητα των κρατών μελών να εφαρμόζουν εθνικές διατάξεις οι οποίες είναι ευνοϊκότερες όσον αφορά την προστασία των εργαζομένων.
- 31 Ως εκ τούτου, η εν λόγω οδηγία δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση ή συλλογική σύμβαση η οποία αναγνωρίζει υπέρ των μισθωτών δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών μεγαλύτερης διάρκειας από εκείνη την οποία κατοχυρώνει η ίδια οδηγία, τούτο δε ανεξαρτήτως του αν ο χρόνος εργασίας των μισθωτών έχει μειωθεί λόγω εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψεις 47 και 48).
- 32 Όσον αφορά, δεύτερον, τις αποδοχές που πρέπει να καταβληθούν στον εργαζόμενο για την ελάχιστη περίοδο ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που κατοχυρώνει το δίκαιο της Ένωσης, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει ότι ο όρος «ετήσια άδεια μετ' αποδοχών» στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 σημαίνει ότι διαρκούσης της ετήσιας άδειας, κατά την έννοια της οδηγίας αυτής, πρέπει να συνεχίζεται η καταβολή αποδοχών και ότι, δηλαδή, ο εργαζόμενος πρέπει να εισπράττει τις τακτικές αποδοχές του για αυτήν την περίοδο αναπαύσεως (αποφάσεις της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 50, και της 15ης Σεπτεμβρίου 2011, Williams κ.λπ., C-155/10, EU:C:2011:588, σκέψη 19).
- 33 Πράγματι, ο σκοπός της υποχρέωσης καταβολής των αποδοχών ετήσιας άδειας έγκειται στην εξασφάλιση υπέρ του εργαζομένου, κατά τη διάρκεια της εν λόγω άδειας και όσον αφορά τις αποδοχές του, καταστάσεως παρόμοιας με εκείνη των περιόδων εργασίας του (αποφάσεις της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 58, και της 15ης Σεπτεμβρίου 2011, Williams κ.λπ., C-155/10, EU:C:2011:588, σκέψη 20).
- 34 Μολονότι η διάρθρωση των τακτικών αποδοχών των εργαζομένων ρυθμίζεται, αυτή καθαυτή, από τις διατάξεις και τις πρακτικές που προβλέπει το δίκαιο των κρατών μελών, εντούτοις, η διάρθρωση αυτή δεν μπορεί να θίγει το δικαίωμα που έχει ο εργαζόμενος σε παρόμοιες οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο αναπαύσεως και αναψυχής με αυτές που ισχύουν κατά τον χρόνο παροχής της εργασίας του (απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2011, Williams κ.λπ., C-155/10, EU:C:2011:588, σκέψη 23).
- 35 Εν προκειμένω, από το άρθρο 8, σημεία 4.1, 4.2 και 5.2, της συλλογικής συμβάσεως για τον κατασκευαστικό τομέα προκύπτει ότι, στο πλαίσιο της συλλογικής αυτής συμβάσεως, συνεκτιμώνται για τον υπολογισμό των αποδοχών ετήσιας άδειας, τουλάχιστον εν μέρει, οι περίοδοι εκ περιτροπής εργασίας κατά τις οποίες δεν παρέχεται εργασία. Στην περίπτωση του Τ. Heïn, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η συνεκτίμηση αυτή έχει αποτέλεσμα σημαντική μείωση των αποδοχών αυτών σε σχέση με εκείνες που θα ελάμβανε αν οι περίοδοι αυτές δεν είχαν συνεκτιμηθεί. Πράγματι, κατά τη διάρκεια του 2015, το οποίο κατά το αιτούν δικαστήριο είναι η περίοδος αναφοράς κατά τη διάρκεια της οποίας ο Τ. Heïn απέκτησε το δικαίωμα της επίμαχης στην κύρια δίκη ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ο εργαζόμενος αυτός δεν παρέσχε εργασία, λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, επί 26 εβδομάδες, χρονικό διάστημα το οποίο αντιστοιχεί στο ήμισυ της ως άνω περιόδου αναφοράς.
- 36 Συνέπεια της κανονιστικής αυτής ρυθμίσεως είναι ότι οι περίοδοι εκ περιτροπής εργασίας κατά τη διάρκεια των οποίων δεν παρέχεται εργασία συνεκτιμώνται για τον υπολογισμό των οφειλόμενων αποδοχών μεταξύ άλλων και για τις ημέρες ετήσιας άδειας που απορρέουν από το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88.
- 37 Ως εκ τούτου, εργαζόμενος που ευρίσκεται σε κατάσταση όπως αυτή του Τ. Heïn εισπράττει, για τις ημέρες ετήσιας άδειας που δικαιούται, αποδοχές που δεν αντιστοιχούν στις τακτικές αποδοχές του για τις περιόδους παροχής εργασίας, κατ' αντίθεση προς τις απαιτήσεις που εκτέθηκαν στις σκέψεις 33 και 34 της παρούσας αποφάσεως σύμφωνα με τις οποίες ο εργαζόμενος πρέπει, κατά τη

διάρκεια της περιόδου αναπαύσεως και αναψυχής που κατοχυρώνει υπέρ του το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 να τελεί σε παρόμοιες οικονομικές συνθήκες με εκείνες που ισχύουν κατά τον χρόνο παροχής της εργασίας του.

- 38 Η Holzklamm και η Γερμανική Κυβέρνηση επισημαίνουν συναφώς, κατ' ουσίαν, ότι ο σκοπός τον οποίο επιδιώκει η συλλογική σύμβαση για τον κατασκευαστικό τομέα είναι η παροχή μεγαλύτερης ευελιξίας στις επιχειρήσεις του τομέα αυτού προκειμένου, μέσω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, να αποτρέπεται η απόλυση μισθωτών για οικονομικούς λόγους κατά τη διάρκεια των περιόδων μειωμένης δραστηριότητας. Αυτή η ευνοϊκή ρύθμιση για τους μισθωτούς θα μπορούσε να αμφισβητηθεί αν οι επιχειρήσεις όφειλαν να καταβάλλουν το σύνολο των απολαβών αδειας τις οποίες θα δικαιούνταν οι μισθωτοί αν είχαν εργαστεί όλες τις ημέρες του έτους. Κατά την άποψη της Holzklamm, η ενδεχόμενη απόλυση θα είχε για τους συγκεκριμένους εργαζομένους σαφέστατα πιο αρνητικές συνέπειες σε σχέση με εκείνες της μείωσης των απολαβών αδειας.
- 39 Εξάλλου, η εταιρία αυτή επισημαίνει ότι οι κανόνες που προβλέπονται από τη συλλογική σύμβαση για τον κατασκευαστικό τομέα είναι αναγκαίοι για την παροχή σε όλους τους μισθωτούς συνεχούς ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ακόμη και στην περίπτωση που οι σχέσεις εργασίας τους είναι σύντομη διάρκειας, δεδομένου ότι διασφαλίζεται η μεταφορά της μη ληφθείσας άδειας και η παροχή της στον μισθωτό στο πλαίσιο της νέας σχέσεως εργασίας. Επιπλέον, η Holzklamm υποστηρίζει ότι ο αριθμός των ημερών άδειας τις οποίες δικαιούνται οι εργαζόμενοι δεν μειώνεται σε περίπτωση που έχει προηγουμένως αποφασιστεί η εφαρμογή συστήματος εκ περιτροπής εργασίας. Η Holzklamm υποστηρίζει ότι, ως εκ τούτου, η επίμαχη κανονιστική ρύθμιση στην κύρια δίκη δεν συνεπάγεται μείωση των συνολικών απολαβών αδειας, τις οποίες εισπράττουν οι εργαζόμενοι σε ετήσια βάση, σε επίπεδο κατώτερο εκείνου το οποίο επιβάλλει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, καθόσον οι εργαζόμενοι τυγχάνουν μεγαλύτερου αριθμού ημερών άδειας.
- 40 Τέλος, κατά τον υπολογισμό των απολαβών ετήσιας άδειας, λαμβάνεται πλήρως υπόψη η αμοιβή που καταβάλλεται στους μισθωτούς για την υπερωριακή απασχόλησή τους.
- 41 Ως προς το ζήτημα αυτό, επισημαίνεται, κατ' αρχάς, ότι το άρθρο 7 παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 δεν επιβάλλει οι τακτικές αποδοχές κατά τη νομολογία που παρατέθηκε στις σκέψεις 32 έως 34 της παρούσας αποφάσεως να καταβάλλονται καθ' όλη τη διάρκεια της ετήσιας άδειας την οποία δικαιούται ο μισθωτός δυνάμει του εθνικού δικαίου. Ο εργοδότης υποχρεούται να καταβάλει τις αποδοχές αυτές, βάσει του ως άνω άρθρου 7, παράγραφος 1, μόνο κατά τη διάρκεια της προβλεπόμενης στη διάταξη αυτή ελάχιστης ετήσιας άδειας, στην οποία ο εργαζόμενος αποκτά δικαίωμα, όπως εκτίθεται στη σκέψη 29 της παρούσας αποφάσεως, μόνο για τις περιόδους παροχής εργασίας.
- 42 Εν συνεχεία, μολοντί, όπως προκύπτει από τις σκέψεις 30 και 31 της παρούσας αποφάσεως, η οδηγία 2003/88 δεν αντιτίθεται στη θέσπιση από τους κοινωνικούς εταίρους, με τη σύναψη συλλογικής συμβάσεως δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας, κανόνων με σκοπό την εν γένει συμβολή στη βελτίωση των όρων εργασίας των μισθωτών, εντούτοις κατά την εφαρμογή των κανόνων αυτών πρέπει να τηρούνται τα όρια που θέτει η εν λόγω οδηγία (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 57).
- 43 Ως προς το ζήτημα αυτό, η επιπλέον ετήσια άδεια πέραν της ελάχιστης που προβλέπει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 ή η κατοχύρωση δικαιώματος συνεχούς ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους μέτρα τα οποία υπερβαίνουν το ελάχιστο απαιτούμενο κατά τη διάταξη αυτή και, κατά συνέπεια, δεν διέπονται από αυτήν. Τα μέτρα αυτά δεν μπορούν να αντισταθμίσουν τις εις βάρος του εργαζομένου επιπτώσεις της μείωσης των οφειλόμενων για την άδεια αυτή αποδοχών, διότι άλλως θα θιγόταν το δυνάμει της διατάξεως αυτής δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, του οποίου αναπόσπαστο τμήμα αποτελεί το δικαίωμα του εργαζομένου σε παρόμοιες οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο αναπαύσεως και αναψυχής με αυτές που ισχύουν κατά τον χρόνο παροχής της εργασίας του.

- 44 Υπενθυμίζεται ως προς το σημείο αυτό ότι η καταβολή των τακτικών αποδοχών κατά τη διάρκεια της περιόδου της ετήσιας άδειας σκοπό έχει να παράσχει στον εργαζόμενο τη δυνατότητα να λάβει πράγματι τις ημέρες άδειας που δικαιούται (βλ., υπ' αυτή την έννοια, αποφάσεις της 16ης Μαρτίου 2006, *Robinson-Steele* κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 49, και της 22ας Μαΐου 2014, *Lock*, C-539/12, EU:C:2014:351, σκέψη 20). Πλην όμως, στην περίπτωση που οι αποδοχές που καταβάλλονται για την προβλεπόμενη από το άρθρο 7 παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 ετήσια άδεια μετ' αποδοχών υπολείπονται, όπως στην επίμαχη περίπτωση στην κύρια δίκη, των τακτικών αποδοχών που καταβάλλονται στον εργαζόμενο κατά τις περιόδους παροχής εργασίας, ενδέχεται ο εργαζόμενος να έχει κίνητρο να μη λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δικαιούται, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια των ως άνω περιόδων παροχής εργασίας, καθόσον η λήψη της άδειας θα μπορούσε να επιφέρει, κατά τη διάρκεια των περιόδων αυτών, μείωση των αποδοχών του.
- 45 Πρέπει να προστεθεί συναφώς ότι, μολονότι το άρθρο 8, σημείο 1.1, της συλλογικής συμβάσεως για τον κατασκευαστικό τομέα ορίζει τη διάρκεια της ετήσιας άδειας αναπαύσεως σε 30 ημέρες, ανεξαρτήτως των χρονικών διαστημάτων κατά τα οποία ο εργαζόμενος δεν παρέσχε εργασία λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, προκύπτει εντούτοις από το άρθρο 8, σημείο 4.3, της συλλογικής αυτής συμβάσεως, ότι σε περίπτωση λήψεως μέρους της άδειας μειώνονται κατ' αναλογία οι απολαβές που καταβάλλονται για την άδεια αυτή. Συνεπώς, κατ' εφαρμογή της συλλογικής συμβάσεως για τον κατασκευαστικό τομέα, ο εργαζόμενος ο οποίος δεν λαμβάνει όλες τις ημέρες άδειας που δικαιούται δυνάμει της συλλογικής αυτής συμβάσεως, αλλά μόνον τις ημέρες άδειας τις οποίες δικαιούται δυνάμει του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, λαμβανομένων υπόψη των περιόδων εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, εισπράττει απολαβές αδειάς κατώτερες από εκείνες τις οποίες δικαιούται δυνάμει του άρθρου αυτού.
- 46 Τέλος, όσον αφορά τον κανόνα ότι η υπερωριακή απασχόληση του εργαζομένου λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό των αποδοχών αδειας, επισημαίνεται ότι, λόγω της έκτακτης και απρόβλεπτης φύσης της υπερωριακής απασχολήσεως, η αμοιβή που καταβάλλεται για αυτήν δεν περιλαμβάνεται, κατ' αρχήν, στις τακτικές αποδοχές τις οποίες μπορεί να αξιώσει ο εργαζόμενος για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που προβλέπει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88.
- 47 Εντούτοις, στην περίπτωση που ο εργαζόμενος οφείλει, σε εκπλήρωση των υποχρεώσεών του από τη σύμβαση εργασίας, να παρέχει υπερωριακή εργασία η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό προβλέψιμη και συνήθης και της οποίας η αμοιβή αποτελεί σημαντικό στοιχείο των συνολικών αποδοχών που αυτός εισπράττει στο πλαίσιο της ασκήσεως της επαγγελματικής δραστηριότητάς του, η αμοιβή που καταβάλλεται για την υπερωριακή απασχόληση πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στις τακτικές αποδοχές στο πλαίσιο του προβλεπόμενου στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, προκειμένου αυτός να τελεί σε παρόμοιες οικονομικές συνθήκες με αυτές που ισχύουν κατά τον χρόνο παροχής της εργασίας του. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν η κατάσταση αυτή συντρέχει στη διαφορά της κύριας δίκης.
- 48 Όσον αφορά τον ρόλο των εθνικών δικαστηρίων, όταν καλούνται να επιλύσουν διαφορά μεταξύ ιδιωτών στο πλαίσιο της οποίας διαπιστώνουν ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, υπενθυμίζεται επίσης ότι τα εν λόγω εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εγγυώνται την έννομη προστασία που παρέχουν στους ιδιώτες οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης και να διασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητά τους (αποφάσεις της 19ης Ιανουαρίου 2010, *Kücükdeveci*, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψη 45, και της 19ης Απριλίου 2016, *DI*, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 29).
- 49 Ως προς το ζήτημα αυτό, η υποχρέωση την οποία υπέχουν τα κράτη μέλη από συγκεκριμένη οδηγία προς επίτευξη του προβλεπόμενου από αυτήν αποτελέσματος και το καθήκον τους να λάβουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα που είναι κατάλληλα να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της ως άνω υποχρεώσεως επιβάλλονται σε όλες τις αρχές των κρατών μελών, περιλαμβανομένων και των δικαιοδοτικών αρχών, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων τους (απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, *DI*, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 50 Συνεπώς, κατά την εφαρμογή του εθνικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια τα οποία καλούνται να το ερμηνεύσουν οφείλουν να λάβουν υπόψη όλους τους κανόνες του και να εφαρμόσουν τις αναγνωριζόμενες από αυτό μεθόδους ερμηνείας προκειμένου να το ερμηνεύσουν, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και με τον σκοπό της επίμαχης οδηγίας ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που η ίδια ορίζει, και να συμμορφωθούν έτσι με το άρθρο 288, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ (απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 51 Μολονότι η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να ανατρέχει στο δίκαιο της Ένωσης όποτε ερμηνεύει και εφαρμόζει τους κρίσιμους κανόνες του εσωτερικού δικαίου οριοθετείται από τις γενικές αρχές του δικαίου και δεν είναι δυνατό να αποτελέσει έρεισμα για μια *contra legem* ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας, εντούτοις η απαίτηση σύμφωνης ερμηνείας περιλαμβάνει και την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να τροποποιούν, αν παρίσταται ανάγκη, την πάγια νομολογία τους σε περίπτωση που αυτή στηρίζεται σε ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου η οποία δεν συμβιβάζεται με τους σκοπούς της εκάστοτε οδηγίας (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψεις 32 και 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 52 Εν προκειμένω, στο πλαίσιο διαφοράς όπως αυτή της κύριας δίκης στην οποία οι αντίδικοι είναι ιδιώτες, ήτοι ο T. Hein και η Holzklamm, το αιτούν δικαστήριο οφείλει να ερμηνεύσει την εθνική νομοθεσία κατά τρόπο σύμφωνο προς το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88. Διευκρινίζεται συναφώς ότι, ως αποτέλεσμα της ερμηνείας αυτής, οι απολαβές αδειας που καταβάλλονται στους εργαζομένους, για την ελάχιστη άδεια που προβλέπει η διάταξη αυτή, θα πρέπει να μην υπολείπονται του μέσου όρου των τακτικών αποδοχών που αυτοί εισέπραξαν κατά τις περιόδους παροχής εργασίας. Αντιθέτως, η εν λόγω διάταξη δεν επιβάλλει υποχρέωση ερμηνείας της εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως υπό την έννοια ότι παρέχει δικαίωμα σε επίδομα που χορηγείται, βάσει συλλογικής συμβάσεως, επιπλέον του μέσου όρου των τακτικών αποδοχών, ούτε υπό την έννοια ότι πρέπει να συνυπολογίζεται η αμοιβή για την υπερωριακή απασχόληση, εκτός και αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις που εκτέθηκαν στη σκέψη 47 της παρούσας αποφάσεως.
- 53 Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων, στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία επιτρέπει να ορίζεται με συλλογική σύμβαση ότι για τον υπολογισμό των απολαβών αδειας λαμβάνεται υπόψη η μείωση των αποδοχών του μισθωτού που οφείλεται στην ύπαρξη, εντός της περιόδου αναφοράς, ημερών κατά τις οποίες, λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, δεν παρασχέθηκε εργασία, όπερ συνεπάγεται ότι ο μισθωτός εισπράττει για το χρονικό διάστημα της ελάχιστης ετήσιας άδειας που δικαιούται δυνάμει του ως άνω άρθρου 7, παράγραφος 1, απολαβές αδειας που υπολείπονται των τακτικών αποδοχών που λαμβάνει κατά τις περιόδους εργασίας. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει την εθνική κανονιστική ρύθμιση, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και τον σκοπό της οδηγίας 2003/88, ώστε οι απολαβές αδειας που καταβάλλονται στους εργαζομένους για την ελάχιστη άδεια που προβλέπει το εν λόγω άρθρο 7, παράγραφος 1, να μην υπολείπονται του μέσου όρου των τακτικών αποδοχών που αυτοί εισέπραξαν κατά τις περιόδους παροχής εργασίας.
- 54 Κατόπιν της απαντήσεως που δόθηκε στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, δεν χρειάζεται να δοθεί χωριστή απάντηση στο δεύτερο σκέλος του ερωτήματος αυτού.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- 55 Με το δεύτερο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατ' ουσίαν σχετικά με τη δυνατότητα περιορισμού των διαχρονικών αποτελεσμάτων της παρούσας αποφάσεως, εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31 του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη. Για την περίπτωση που ο

περιορισμός των διαχρονικών αποτελεσμάτων δεν γίνει δεκτός, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν από το Δικαστήριο να διευκρινίσει αν το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στην εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων προστασία, βάσει του εθνικού δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των εργοδοτών προς την πάγια νομολογία των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων η οποία επιβεβαιώνει τη νομιμότητα των σχετικών με την άδεια μετ' αποδοχών όρων της συλλογικής συμβάσεως εργασίας για τον κατασκευαστικό τομέα.

- 56 Υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η ερμηνεία που δίνει το Δικαστήριο σε κανόνα του δικαίου της Ένωσης, κατά την άσκηση της αρμοδιότητας που του παρέχει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, διαφωτίζει και διευκρινίζει τη σημασία και το περιεχόμενο του κανόνα αυτού, όπως πρέπει ή θα έπρεπε να νοείται και να εφαρμόζεται από τον χρόνο της θέσεώς του σε ισχύ. Συνεπώς, ο κανόνας που έχει ερμηνευθεί κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί και πρέπει να εφαρμόζεται από τα δικαστήρια ακόμη και επί εννόμων σχέσεων που γεννήθηκαν και συστάθηκαν πριν από την έκδοση της αποφάσεως επί της αιτήσεως ερμηνείας, εφόσον συντρέχουν κατά τα λοιπά οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν να αχθεί ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων σχετική με την εφαρμογή του εν λόγω κανόνα διαφορά (αποφάσεις της 6ης Μαρτίου 2007, Meilicke κ.λπ., C-292/04, EU:C:2007:132, σκέψη 34, και της 22ας Σεπτεμβρίου 2016, Microsoft Mobile Sales International κ.λπ., C-110/15, EU:C:2016:717, σκέψη 59).
- 57 Μόνον εντελώς κατ' εξαίρεση μπορεί το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογήν της συμφυούς με την έννομη τάξη της Ένωσης γενικής αρχής της ασφάλειας δικαίου, να αποφασίσει τον περιορισμό της δυνατότητας την οποία έχει κάθε ενδιαφερόμενος να επικαλεσθεί διάταξη την οποία έχει ερμηνεύσει το Δικαστήριο, προκειμένου να αμφισβητήσει έννομες σχέσεις που έχουν καλοπίστως συσταθεί. Για να αποφασισθεί ένας τέτοιος περιορισμός, είναι αναγκαία η συνδρομή δύο βασικών προϋποθέσεων, συγκεκριμένα δε της καλής πίστεως των ενδιαφερομένων και του κινδύνου σημαντικών διαταραχών (απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 2016, Microsoft Mobile Sales International κ.λπ., C-110/15, EU:C:2016:717, σκέψη 60 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 58 Ειδικότερα, το Δικαστήριο κατέφυγε στη λύση αυτή μόνον υπό πολύ συγκεκριμένες περιστάσεις, όταν, ιδίως, υπήρχε κίνδυνος σοβαρών οικονομικών συνεπειών οφειλομένων, ιδίως, στον μεγάλο αριθμό των εννόμων σχέσεων που είχαν συσταθεί καλόπιστα βάσει ρυθμίσεως η οποία θεωρείτο νομίμως ισχύουσα και εφόσον προέκυπτε ότι οι ιδιώτες και οι εθνικές αρχές είχαν παρακινηθεί σε συμπεριφορά αντιβαίνουσα στο δίκαιο της Ένωσης λόγω αντικειμενικής και σοβαρής αβεβαιότητας ως προς το περιεχόμενο των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, αβεβαιότητας στη δημιουργία της οποίας είχε ενδεχομένως συμβάλει η ίδια η συμπεριφορά άλλων κρατών μελών ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (αποφάσεις της 15ης Μαρτίου 2005, Bidar, C-209/03, EU:C:2005:169, σκέψη 69, της 13ης Απριλίου 2010, Bressol κ.λπ., C-73/08, EU:C:2010:181, σκέψη 93, και της 22ας Σεπτεμβρίου 2016, Microsoft Mobile Sales International κ.λπ., C-110/15, EU:C:2016:717, σκέψη 61).
- 59 Εν προκειμένω, από κανένα στοιχείο της δικογραφίας δεν μπορεί να συναχθεί ότι πληρούται η προϋπόθεση των σοβαρών οικονομικών συνεπειών.
- 60 Από τις ανωτέρω σκέψεις προκύπτει ότι δεν συντρέχει λόγος να περιορισθούν τα διαχρονικά αποτελέσματα της παρούσας αποφάσεως.
- 61 Όσον αφορά το ζήτημα αν το δίκαιο της Ένωσης επιτρέπει την εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων προστασία, βάσει του εθνικού δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των εργοδοτών προς την πάγια νομολογία των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων η οποία επιβεβαιώνει τη νομιμότητα των σχετικών με την άδεια μετ' αποδοχών όρων της συλλογικής συμβάσεως εργασίας για τον κατασκευαστικό τομέα, επισημαίνεται ότι η εφαρμογή της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, την οποία εξετάζει ως ενδεχόμενο το αιτούν δικαστήριο, θα κατέληγε στην πράξη να περιορίσει τα διαχρονικά αποτελέσματα της ερμηνείας που έχει δώσει το Δικαστήριο στις διατάξεις του δικαίου της

Ένωσης, αφού, με αυτόν τον τρόπο, η εν λόγω ερμηνεία δεν θα ίσχυε στην περίπτωση της υποθέσεως της κύριας δίκης (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 39).

- 62 Επομένως, πλην όλως εξαιρετικών περιστάσεων, των οποίων η συνδρομή, όπως προκύπτει από την εκτίμηση που παρατίθεται στη σκέψη 59 της παρούσας αποφάσεως, δεν αποδεικνύεται, το δίκαιο της Ένωσης όπως ερμηνεύεται από το Δικαστήριο πρέπει να εφαρμοστεί από τα δικαστήρια ακόμη και σε έννομες σχέσεις που γεννήθηκαν και διαμορφώθηκαν πριν από την έκδοση της αποφάσεως επί της αιτήσεως ερμηνείας, εφόσον, όπως προεκτέθηκε στη σκέψη 56 της παρούσας αποφάσεως, συντρέχουν κατά τα λοιπά οι απαραίτητες προϋποθέσεις για να υποβληθεί στην κρίση των αρμόδιων δικαστηρίων διαφορά σχετική με την εφαρμογή του δικαίου αυτού (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 40 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 63 Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι δεν απαιτείται ο περιορισμός των διαχρονικών αποτελεσμάτων της παρούσας αποφάσεως και ότι το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στην εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων προστασία, βάσει του εθνικού δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των εργοδοτών προς την πάγια νομολογία των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων η οποία επιβεβαίωνε τη νομιμότητα των σχετικών με την άδεια μετ' αποδοχών όρων της συλλογικής συμβάσεως εργασίας για τον κατασκευαστικό τομέα.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 64 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τέταρτο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία επιτρέπει να ορίζεται με συλλογική σύμβαση ότι για τον υπολογισμό των απολαβών αδείας λαμβάνεται υπόψη η μείωση των αποδοχών του μισθωτού που οφείλεται στην ύπαρξη, εντός της περιόδου αναφοράς, ημερών κατά τις οποίες, λόγω της εφαρμογής συστήματος εκ περιτροπής εργασίας, δεν παρασχέθηκε εργασία, όπερ συνεπάγεται ότι ο μισθωτός εισπράττει για το χρονικό διάστημα της ελάχιστης ετήσιας αδείας που δικαιούται δυνάμει του ως άνω άρθρου 7, παράγραφος 1, απολαβές αδείας που υπολείπονται των τακτικών αποδοχών που λαμβάνει κατά τις περιόδους εργασίας. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει την εθνική κανονιστική ρύθμιση, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και τον σκοπό της οδηγίας 2003/88, ώστε οι απολαβές αδείας που καταβάλλονται στους εργαζομένους για την ελάχιστη άδεια που προβλέπει το εν λόγω άρθρο 7, παράγραφος 1, να μην υπολείπονται του μέσου όρου των τακτικών αποδοχών που αυτοί εισέπραξαν κατά τις περιόδους παροχής εργασίας.
- 2) Δεν απαιτείται ο περιορισμός των διαχρονικών αποτελεσμάτων της παρούσας αποφάσεως και το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στην εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων προστασία, βάσει του εθνικού δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των εργοδοτών προς την πάγια νομολογία των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων η οποία επιβεβαίωνε τη νομιμότητα των σχετικών με την άδεια μετ' αποδοχών όρων της συλλογικής συμβάσεως εργασίας για τον κατασκευαστικό τομέα.

(υπογραφές)